

Wielkie Odczarowanie i niemałe rozczarowania

Autor tekstu: **Mariusz Agnosiewicz**

Atuty i błędy projektów odczarowania od Oświecenia do postmodernizmu

Do wielkich krytyk religii możemy zaliczyć: Oświecenie, Marksizm, Modernizm-Nietzscheizm oraz Postmodernizm. Karmiły się one historią jako źródłem materiału empirycznego i dowodowego. Każda wniosła coś nowego, ale i każda obarczona była innymi słabościami. Pokazują obie strony, ale z naciskiem na słabości.

Oświecenie

Atuty

Jego atutem było ujawnienie wielu ciemnych stron religii. Postawienie na piedestale poznania rozumowego. Dostrzegało dwojaki charakter religii, akcentując nie tylko jej otępiający charakter, ale i pewien utylitarny charakter. Wielką pracę dokonano na polu naukowym i popularyzatorskim.

Słabości

Problemem było jednak to, że w religii widziano sposób na umoralnianie nieoświeconych mas. Oświecanie miało być źródłem zaniku religii. Stan świadomości miał więc warunkować przejście od społeczeństwa irracjonalnego do racjonalnego. Jednocześnie samo Oświecenie nie wyzwoliło się od koncepcji minimalnego boga, który pozostał w formułach deistycznych.

Filozofowie francuscy nie rozumieli, że religia jest symptomem problemów społecznych a nie przyczyną, (pomimo że działa jako symptom wzmacniający). Kazimierz Wielki skutecznie ograniczał znaczenie religii przez gospodarkę. Królowie Francji i Niemiec uprawiali jedynie okolicznościowe zwalczanie — deprymująco bezskuteczne. Dlatego francuscy filozofowie snuli opowieści o okrutnym Ciemnogrodzie, a fanatyzm religijny wydawał im się tak potężny, gdyż nie zrozumieli zjawiska religii i jej kluczowego związku z grą interesów.

Na polu historii powstało dużo prac, które historię Europy postrzegały przez pryzmat Francji. A ta faktycznie miała wyjątkowo krwawą historię religijną: w średniowieczu była liderem krucjat, w czasie renesansu stała się liderem wojen religijnych z kulminacyjną Nocą św. Bartłomieja. Utrwaliło to zupełnie błędny wizerunek całego średniowiecza. Pierwsze wieki średniowiecza toną w mrokach, często przez wątpliwej jakości źródła. Nie powinniśmy jednak łączyć pierwszego tysiąclecia z XIII-XV w., które pod wieloma względami stały wyżej niż w czasach (kontr)reformacji. Oto exemplum: ileż łez wylano nad zagładą Langwedocji i katarów przez krucjatę XIII w., a ile się porusza temat Powstania kamizardów z lat 1702-1709, gdzie 20 tys. żołnierzy Króla Słońce przez kolejne lata prowadziło w Langwedocji wojnę totalną wycinając niszcząc do gruntu budynki i pola uprawne. Oba te wydarzenia różniły się tylko detalami. W Sevnennes wyrzynano podobnych heretyków. Jak to możliwe i dlaczego mówi się o jednym a nie o drugim? Zapewne problem polega na tym, że wywracało to całą wizję historii, jaką forsowali wówczas historycy postępu. Co jakiś czas tam pojawiały się uporczywe herezje, które bezwzględnie prześladowano. Kamizardzi byli ostatni i wywarli wpływ już na wybuch rewolucji francuskiej. Co takiego sprawia, że tam ciągle powstają herezje i prześladowane z zjadłością? To kwestia gór. Sevnenny dawały potencjalnie lepsze schronienie.

Oświecenie zakończyło się rewolucją na Zachodzie.

Po Oświeceniu Wielkie Krytyki rozdzieliły się na dwie sprzeczne ścieżki: Wschodnią i Zachodnią. Pierwsza widziała w religii narzędzie wyzysku silniejszych, druga — narzędzie buntu słabszych. Pierwsza stawiała na egalitaryzm jednostek, druga — wolę mocy. To były ich atuty oparte o diagnozy prawidłowe, lecz cząstkowe. Żadna bowiem nie dostrzegła, że religie są narzędziem silnych, jak i słabych.

Marksizm

Atuty

Jego najważniejszym wkładem pozytywnym było odwrócenie zasady kształtowania bytu przez

świadomość. To byt kształtuje świadomość. Dowartościowano fundamentalne znaczenie gospodarki, nierówności i wyzysku z pozycji siły.

Słabości

Odrzucono dwojaki charakter religii. Religia stała się monolitycznym złem. Projekt odgórnej likwidacji religii, co zaowocowało tym, że sam marksizm zaczął ewoluować w system religijny. Zakończyło się większą rewolucją, tym razem na Wschodzie.

Modernizm-Nietzscheanizm

Atuty

Odrzucił wiarę w regulatywną moc idei, zwracając się ku życiu czyli bytowi. Nie idea jest sprawcza, lecz wola mocy, czyli bytowe interesy. Dostrzegł zjawisko zorganizowania się słabych za pomocą religii do pokonania silniejszych (resentyment, bunt czandali).

Słabości

Do nacjonalizmu droga wiodła od Oświecenia, poprzez ruchy młodoeuropejskie, z ich najwyższą sublimacją: nietzscheanizmem. *Bóg jest martwy* Nietzschego znaczy tyle co: Lud przejrzał na oczy i nie da się już ciemnić religią. Nietzsche nie mówił, że religia jest martwa. Nacjonałiści postanowili przekształcić religię w narzędzie ludu. Nacjonałiści nie są zwykłymi ciemnymi klerykałami, jak niektórzy mają skłonność ich postrzegać. Mussolini i Dmowski nim doszli do władzy byli antyklerykałami. Problem polega na tym, że nacjonalizm to doktryna obiecująca nowe rewolucje i wojny: Wiosna Ludów, I a następnie II wojna światowa.

Zwornikiem Oświecenia i nacjonalizmów stały się ruchy młodoeuropejskie, które krystalizowały nacjonalizmy w poszczególnych krajach. To pewne formy karbonariuszy: organizacji tajnych, rewolucyjnych, liberalnych, republikańskich, świeckich. Zaczyna się od Młodych Włoch Mazziniego (1831), który następnie w Bernie zakłada Młodą Europę (1834), skupiającą autonomiczne organizacje krajowe wzajemnie się popierające, hasła: wolność, równość, ludzkość. Dołączają: Młoda Italia, Młode Niemcy, Młoda Polska (Lelewel), Młoda Francja, Młoda Szwajcaria, Młoda Hiszpania. Młoda Polska dążyła do niepodległości w granicach sprzed rozbiorów, opierała się na hasłach: wolność, równość, braterstwo, obejmowała nie tylko wolności osobiste i obywatelskie, ale i ekonomiczne (wolność handlu i przemysłu, uwłaszczenie chłopów). W 1848 powstała Młoda Irlandia, która wywołała nieudane powstanie. W 1865 powstaje oświeceniowy Ruch Młodoosmański (nie nacjonalistyczny), jego wiceprzewodniczącym został Władysław Plater. Na przełomie wieków zastępuje go Ruch Młodoturcki: nacjonalistyczny i modernistyczny, dążący do obalenia monarchii osmańskiej - odpowiedzialny za Rzeź Ormian (i Greków) w 1915 w której zginęło ok. 1,5 mln ludzi, oraz Asyryjczyków (1914-1918), w której mogło zginąć 500-750 tys. W ósmej dekadzie XIX w. powstaje Młoda Belgia, Młody Wiedeń i wreszcie kolejna Młoda Polska, istniejąca w literaturze w latach 1890-1918, która zawiera najdojrzalszą formę ideową: nietzscheanizm (Staff, Sny o potędze, 1901), krytykując pozytywistów za pogodzenie się z rozbiorami.

Nietzsche to wspaniały filozof, lecz w dużej mierze był dzieckiem swojej epoki — która zbudowała mit nacjonalistyczny. Nacjonalizm to bardzo nieudany projekt uzasadnienia i wzmocnienia zasadniczo słusznej idei pełnego dostrzeżenia i ochrony gospodarczej całego społeczeństwa, chęci zakończenia eksploatacji ludzi danego kraju. Na frontach I wojny *Tako rzecze Zaratustra* noszą w plecakach żołnierze niemieccy, jak i polscy. Uwagi Nietzschego o Polsce zakrawają na „polski szowinizm”. Nie wiem, czy akurat te jego poglądy czytano szczególnie często, niemniej dwie dekady przed I wojną to czas Fryderyka w Polsce.

Być może w tym należy upatrywać pewnych zjawisk w II RP, które tak negatywnie kontrastowały Polaków pod zaborami i Polaków wyzwolonych? Zdeptano wtedy wiele pięknych kart specyficznej empatii i altruizmu międzynarodowego. Niepodległość urodziła się przy pogromach Żydów. Nie była to wprawdzie skala jak u młodoturków, lecz dość paskudna. Co z tego, że Wilno czy Lwów to były spolszczone miasta? Historycznie to były krainy Rusi i Litwy. Wilno to było całkowite awanturnictwo: region nie zawiera cennych dóbr, zysk był symboliczny lub sentymentalny, a strata Litwinów wielka. Nie dość, że niespecjalnie zasobny mają kraj w naturalne dobra, to jeszcze zostali z kadłubkiem. XX wiek to czas kończenia imperializmów, a panowie myśleli, że trochę dawnego kresowiactwa i Pacowania należy się nam jak psu kość.

Nacjonalizm przyniósł rewolucje i wojny, choć dowiedziona została częściowa słuszność obu ścieżek „odczarowania”: Niemcy pokazały, że wola mocy daje rezultaty i stworzyły naukę i mobilizację społeczną lepszą niż jakikolwiek inny ówczesny kraj. Warto jest zmierzyć się z tym nieprzyjemnym faktem: nauka u nazistów tak wyprzedziła całą resztę, że zaczynała jej znikać z pola widzenia. Nigdy przed II wojną głównym łupem zwycięzcy nie byli naukowcy wroga. Kraje

komunistyczne dowartościowały grupy i warstwy dotąd upośledzone. Zaczął się poprawiać los robotników, Żydów i in. Zaczęły znikać bariery pomiędzy „klasami”. Dewaluując wolę mocy ścieżka wschodnia wymusiła jednak taki egalitaryzm, który stał się równaniem w dół, a tym samym postępującą nieskuteczność. Dewaluując egalitaryzm w zasięgu grupowym, ponadnarodowym, nacjonalizm przyniósł wojny światowe.

Należy zauważyć, że porządek po II wojnie światowej wyłonił się dzięki wykrwawieniu się w starciu pomiędzy sobą tych dwóch owoców rozbitego „odczarowania”. Przeciwko Niemcom Europa była bezsilna, a Ameryka została bohaterem, kiedy Niemcy z Rosją się wykrwawiły — od 1943 u Niemców postępował brak surowców, każdy miesiąc to coraz większe braki, w 1945 myśliwce odrzutowe nie walczyły, bo skończyło się paliwo nadające się do odrzutowców. Kiedy Amerykanie porwali się na Niemców za wcześnie, w 1943, to zakończyło się to pogromem: Operacja Pointblank lotnictwa amerykańskiego z sierpnia i września 1943, która miała zniszczyć przemysł Schweinfurtu i Ratzbony. Okazali się wówczas praktycznie bezbronni wobec Messerschmittów Bf 110 Luftwaffe (360 utraconych maszyn vs 83). Dopiero Wielka Wojna Ojczyźniana osłabiła te potencjały. Amerykanie weszli, ponieważ naziści przyjęli politykę niezależności paliwowej (w 1932 Niemcy importowały od USA 2 mln ton ropy naftowej, a później zostało to przerwane).

Postmodernizm

Atuty

Trafnie dokonał podważenia oczekiwanego znaczenia ideologii w kształtowaniu rzeczywistości. Także most pomiędzy zachodnim a wschodnim odczarowaniem to dobra ścieżka: postmoderniści uważają, że ich pionierem był Nietzsche, lecz najbardziej chyba koncentrują się wokół marksizmu.

Słabości

Wobec stwierdzenia, że Oświecenie nie przyniosło spodziewanych rezultatów, postmodernizm postanowił zakończyć dzieje wielkich narracji i wylał dziecko z kąpielą. Nie odrzucił postmodernizm kształtowania rzeczywistości przez idee, nawet je wyolbrzymił, przypisując Oświeceniu spowodowanie Holocaustu, nie dostrzegając podstawowych czynników sprawczych. Przypisując jednak nauce podstawową winę za tragedie wojenne, odcina się od kluczowego czynnika rozwoju społecznego i moralnego. Postmodernizm to nietzscheanizm bez woli mocy.

Postmodernizm jawi mi się jako przywdzianie przez kulturę zachodnią wora pokutnego wobec powojennych wyrzutów sumienia: Ponieważ zrobiliśmy tyle złego — bądźmy jałowi. Być może przyszedł czas w którym dawni kolonialisci i konkwistadorzy skazani zostaną na margines. Zachód deliberyje już nad zmianą warty cywilizacyjnej, ale uważa, że to kwestia potencjalnej przyszłości. Kiedy Chiny zniszczyły niemiecki przemysł solarny, który eksploatował słabszych sąsiadów, odbyło się to dość elegancko. Wymownym symbolem był wielki ślub w Wersalu z 2004. Europejczycy nie urządzają tam już ślubów. Pałac wynajęty został natomiast na ślub córki hinduskiego króla hut i stali, Lakshmi Niwas Mittal, za sumę 60 mln dol, prawie dwa razy tyle, co wydano na ślub hiszpańskiego następcy tronu. Hinduski przemysłowiec nieco wcześniej dla siebie kupił jeden z pałaców w Anglii, za 127 mln dol. Dziennikarze zdobyli potępienie tej prezentacji potęgi sformułowane przez anonimowych działaczy związku zawodowego Solidarność w RPA, którzy wyrazili obawę o swoje miejsca pracy. Nie wiem, czy obawa była zasadna, w każdym razie zwolnienia objęły głównie polskie huty (które też są we władaniu pana Lakshmi). Jest w tym wszystkim sporo ironii historycznej: kiedy pan Lakhmi bryluje w Wersalu, a pan Xing wykłada nowe zasady handlu z Unią, obok Pierre i John szukają nowej głębi u rinpocze czy dalaj-lamy — w systemach, które na Dalekim Wschodzie są przykładem największej stagnacji.

Co dalej

Trzeba skończyć z wyrzutami sumienia. Pierwsza wojna światowa zwróciła niepodległość wielu małym narodom europejskim poprzez rozparcelowanie Imperium Osmańskiego i Austro-Węgier. Czy dałoby się obejść bez drugiej części? Surowo ukarane Niemcy wyhodowały resentyment. Również Węgry straciły wówczas wielką część swych dawnych terytoriów i do dziś mawia się tam, że Węgry sąsiadują ze wszystkich stron jedynie z Węgrami, bo dookoła mają jedynie swoje dawne posiadłości, z najdotkliwszą stratą: Siedmiogrodem, który jest obecnie przy Rumunii. Dlaczego dziś Węgry są najbardziej nacjonalistycznym krajem UE? Ponieważ nie potrafią sobie poradzić z dziesięcioprocentową mniejszością cygańską i z tym wielkim okrojeniem. II wojna światowa uruchomiła procesy dekolonizacji Azji i Afryki, które zresztą gdyby nie postmodernistyczny paraliż

Zachodu mogłyby zostać zatrzymane.

Jest w tym pewna sprawiedliwość dziejowa, niemniej warto zauważyć, że wszystkie wielkie krytyki niosły coś cennego i coś szkodliwego. Z jałowości warto wyjść poprzez wielką syntezę tego dorobku: pozбиeranie atutów i uwzględnienie błędów.

Mariusz Agnosiewicz

Redaktor naczelny Racjonalisty, założyciel PSR, prezes Fundacji Wolnej Myśli. Autor książek [Kościół a faszyzm](#), [Anatomia kolaboracji](#) (2009), [Heretyckie dziedzictwo Europy](#) (2011), trylogii *Kryminalne dzieje papieżstwa*: [Tom I](#) (2011), [Tom II](#) (2012). Koordynator ceremonii humanistycznych.

[Strona www autora](#)

[Pokaż inne teksty autora](#)

(Publikacja: 07-10-2013)

[Oryginał.](http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,9324) (<http://www.racjonalista.pl/kk.php/s,9324>)

Contents Copyright © 2000-2012 Mariusz Agnosiewicz

Programming Copyright © 2001-2012 Michał Przech

Właścicielem portalu Racjonalista.pl jest Fundacja Wolnej Myśli.

Autorem portalu jest Michał Przech, zwany niżej Autorem.

Żadna część niniejszych opracowań nie może być wykorzystywana w celach komercyjnych, bez uprzedniej pisemnej zgody Właściciela, który zastrzega sobie niniejszym wszelkie prawa, przewidziane w przepisach szczególnych, oraz zgodnie z prawem cywilnym i handlowym, w szczególności z tytułu praw autorskich, wynalazczych, znaków towarowych do tego portalu i jakiegokolwiek jego części.

Wszystkie elementy tego portalu, wliczając w to strukturę katalogów, skrypty oraz inne programy komputerowe są administrowane przez Autora. Stanowią one wyłączną własność Właściciela. Właściciel zastrzega sobie prawo do okresowych modyfikacji zawartości tego portalu oraz opisu niniejszych Praw Autorskich bez uprzedniego powiadomienia. Jeżeli nie akceptujesz tej polityki możesz nie odwiedzać tego portalu i nie korzystać z jego zasobów.

Informacje zawarte na tym portalu przeznaczone są do użytku prywatnego osób odwiedzających te strony. Można je pobierać, drukować i przeglądać jedynie w celach informacyjnych, bez czerpania z tego tytułu korzyści finansowych lub pobierania wynagrodzenia w dowolnej formie. Modyfikacja zawartości stron oraz skryptów jest zabroniona. Niniejszym udziela się zgody na swobodne kopiowanie dokumentów portalu Racjonalista.pl tak w formie elektronicznej, jak i drukowanej, w celach innych niż handlowe, z zachowaniem tej informacji.

Plik PDF, który czytasz, może być rozpowszechniany jedynie w formie oryginalnej, w jakiej występuje na portalu. **Plik ten nie może być traktowany jako oficjalna lub oryginalna wersja tekstu, jaki prezentuje.**

Treść tego zapisu stosuje się do wersji zarówno polsko jak i angielskojęzycznych portalu pod domenami Racjonalista.pl, TheRationalist.eu.org oraz Neutrum.eu.org.

Wszelkie pytania prosimy kierować do redakcja@racjonalista.pl